

L'esport als espais públics urbans.

Reflexions introductòries

NÚRIA PUIG

Catedràtica de Sociologia de l'Esport.
Laboratori d'Investigació Social i Educativa.
INEF de Catalunya (Barcelona)
npuig@gencat.cat

GASPAR MAZA

Doctor en Antropologia social i cultural.
Departament d'Antropologia, Filosofia i Treball Social.
Universitat Rovira i Virgili. Tarragona
gaspar.maza@urv.cat

Núria Puig

Gaspar Maza

Resum

En aquesta introducció del dossier monogràfic sobre l'esport als espais públics urbans, s'ofereixen les informacions bàsiques referides a les dues investigacions en què es basen els articles que el configuren. Se situa el context institucional en el qual s'han desenvolupat, els fonaments teòrics generals dels quals ha partit, es descriu succintament el contingut de cada un dels articles, i se n'estableix el fil conductor. L'última part conté la dedicatòria i els agraïments a persones i organitzacions que han fet possible que el projecte es duigués a terme.

Paraules clau

Espais públics urbans, Xarxes socials esportives, Espai i esport, Barcelona.

Abstract

Sport and urban public spaces. Introductory reflections

In this introduction of the special issue about sport in urban public spaces basic information is given about the two researches around which the articles are based. It locates itself in the institutional context in which the researches have been developed, the general theoretical foundations and it briefly describes the content of each one of the articles, setting up the coherence that exists between them all. The last part contains the dedication and the acknowledgements of the people and organisations which have made possible to carry out and complete this project.

Key words

Urban public spaces, Sporting social networks, Sport and space, Barcelona.

El per què

Aquest dossier monogràfic tracta sobre les persones i l'esport als espais públics urbans de la ciutat de Barcelona. És el resultat d'un procés de més de dos anys de treball d'investigació sistemàtic i molts més de reflexió col·lectiva sobre l'esport practicat més enllà dels espais específicament esportius. Avui en dia, les persones que practiquen esport estan en aquests espais, però també en tot l'espai públic de la ciutat i dels entorns rurals. Places, carrers, platges, parcs, muntanyes, mar..., entre d'altres, són llocs elegits per moltes persones per a realitzar un ampli ventall d'activitats que, malgrat les seves enormes diferències, anomenem genèricament *esport*.

En efecte, aquesta tendència a utilitzar l'espai públic per a la pràctica esportiva s'ha manifestat en les successives enquestes que sobre les conductes esportives de la població espanyola ha anat dirigint Manuel García Ferrando des de 1980 (García Ferrando, 2006). En 1990, el percentatge de persones que feia esport en espais públics era d'un 40 % i el 2005 la xifra ascendia a un 43 %. A Catalunya, segons la informació proporcionada per l'Observatori Català de l'Esport (www.observatoridelesport.net), per al 2005 la xifra era d'un 47,5 %. I en el cas de Barcelona les xifres són encara més elevades.¹ Segons l'enquesta del 2006, realitzada pel mateix Ajuntament, un 75 % de persones que fan esport utilitzen habitualment l'espai públic amb aquesta finalitat

¹ Les dades d'Espanya i de Catalunya provenen de la mateixa enquesta. Les de Barcelona, en canvi, no. Per això, les diferències que es puguin observar han de ser preses amb precaució, perquè podrien ser degudes al fet que les preguntes del qüestionari eren diferents.

per a la pràctica esportiva (carrer un 39,8 %, parcs un 22,8 %, platja un 9,9 %, port/mar 5 %) (Ajuntament de Barcelona, 2006). A més a més, un 42,6 % del total de practicants diu no utilitzar mai instal·lacions esportives convencionals. N'hi ha prou de passejar per la ciutat per veure el fenomen que les xifres estadístiques no fan més que confirmar.

L'ús de l'espai públic per a la pràctica esportiva sorprèn els qui s'ocupen de la gestió de la ciutat –ben segur que no només d'aquesta– i, això, de manera contradictòria. D'una banda, les mesures empreses a Barcelona des de les primeres eleccions municipals donen els seus fruits en el sentit que “la ciutat és la gent”.² El “model Barcelona” va tractar de compaginar el projecte d'una ciutat preparada per afrontar els reptes de la modernitat (indústria, serveis, telecomunicacions...) amb el d'una ciutat pensada per a la ciutadania. El disseny i el tractament donat als espais públics ha estat essencial per al segon aspecte (Capel 2005). Probablement, el que ara estem vivint ha desbordat les intencions inicials dels qui la van dissenyar pensant-la d'una manera fixa o predefinida. En els últims 25 anys hem assistit a un llarg procés que ha anat des de la posada en marxa de la *reconquesta* de l'espai públic (platges, noves places, “terrens vagues”, iniciat els anys 80) a la *re-construcció*, reestructuració amb motiu dels Jocs l'any 92, passant per l'*esteticisme-embelliment de la ciutat* (programa d'escultures 90) fins a assolir finalment una etapa d'ús, apropiació i/o rebuig de tots aquests nous espais generats en el procés.

En aquest llarg recorregut, l'espai públic ha anat deixant de ser patrimoni dels projectes urbanístics, dels arquitectes, del disseny, i s'ha anat convertint en el dels veïns i veïnes. En aquest procés, i sobretot entre els 80 i els 90, la lògica esportiva va ser clau dins de les reformes urbanes de l'espai públic; les intervencions realitzades amb motiu dels Jocs del 92 en van ser les més emblemàtiques; no solament es van construir les instal·lacions per als Jocs sinó que el projecte olímpic va ser l'excusa per millorar la trama urbana de la ciutat i les condicions de vida en aquesta (Moragas i Botella, 2002). Així doncs, des del principi es va contemplar l'esport com un element important per donar vida als espais públics, amb millor o pitjor fortuna, segons els casos.

D'altra banda, aquests canvis no es resolen sense tensions. Així, en diferents moments la ciutat s'ha trobat amb tensions entre l'ús real que el veïnat feia d'alguns espais i el que els protocols d'ús havien previst per endavant. No sempre el ciutadà o ciutadana, el públic en general, és un actor passiu, disciplinat i disposat a aplaudir o a admirar tot el que es construeix per al seu ús i gaudi. No sempre actua de la forma prevista quan pensem la vida urbana com si fos una obra de teatre amb un guió escrit per endavant. A la ciutat, el públic també hi vol intervenir i hi intervé a la seva manera i de formes molt diverses i subtils: amb el silenci, amb el rebuig, donant l'esquena, amb el conflicte; i altres vegades amb l'apropiació d'espais destinats a un ús diferent del previst, amb la reapropiació de llocs oblidats, amb la seva pròpia actuació allà on els projectes no es decidien a actuar o amb usos especials i originals derivats de les seves necessitats més immediates.

Què fer amb tanta diversitat d'usos, de vegades oposats entre ells? Com harmonitzar la tranquil·litat que busca un grup de persones grans passejant, amb l'entusiasme d'un grup de joves *skaters* a qui el mateix espai ha captivat per la seva forma i el seu mobiliari per realitzar algunes de les seves *pipes* preferides? Ben segur que un coneixement més aprofundit de les persones que practiquen als espais esmentats (els seus gustos, maneres de fer, percepcions, motivacions...) proporcionarà eines més afinades per a la comprensió i la gestió del fenomen. Aquest és precisament l'objectiu que persegueix aquest monogràfic: analitzar i, a continuació, sintetitzar les propostes que, en el curs de les investigacions realitzades, ens han estat comunicades per les persones (practicants, responsables de la gestió, experts i expertes...) a qui hem anat entrevistant durant aquest temps.

Les investigacions

El punt de partida del que ara es presenta s'ha de situar als debats que van tenir lloc durant l'elaboració del *Pla estratègic de l'Esport* de Barcelona 2001. Se suscitava amb insistència la discussió al voltant de l'ús esportiu d'espais no esportius; és a dir, els espais públics en general. El tema es va considerar de tanta importància que, al document final, es va contemplar que

² “La ciutat és la gent”. “El primer, la gent”, “Barcelona bé” van ser alguns dels eslògans més populars patrocinats per l'Ajuntament de la ciutat sota el mandat de l'alcalde Pasqual Maragall, amb l'objectiu de difondre i publicitar les nombroses intervencions urbanes realitzades en els vuitanta i els noranta.

un dels eixos d'actuació de la política esportiva municipal havia de ser *afavorir l'ús de l'espai públic per a la pràctica esportiva*. I això es va considerar així perquè “la pràctica esportiva en els espais públics contribueix a convertir-los en un lloc de trobada i convivència, al mateix temps que incideix positivament en la qualitat de vida de ciutadans i ciutadanes (Ajuntament de Barcelona, 2003, p.78).

De tota manera, si bé les opinions abocades per totes les persones que van contribuir a l'elaboració del Pla semblen certes, en realitat, se sabia molt poc del fenomen a què ens estem referint. És cert que en aquests espais es fan activitats esportives de manera espontània, dutes a terme per col·lectius diversos, però fins a aquell moment, en sabíem ben poc, sobre aquests col·lectius, les seves característiques (edat, gènere, activitats, horaris, llocs preferits...) o les circumstàncies que afavorien l'ús d'uns espais i no d'altres, o si es donaven o no conflictes entre grups diversos, o si al contrari, hi havia mecanismes d'autoregulació i convivència, etc.

Aquestes raons van ser les que, primer de manera una mica informal i, posteriorment, ja de manera formalitzada i amb el suport institucional de *l'Institut Barcelona Esports* de l'Ajuntament de Barcelona i de l'AGAUR (*Agència de Gestió d'Ajuts Universitaris i de Recerca*) de la *Generalitat de Catalunya* un equip multidisciplinari³ del *Laboratori d'Investigació Social i Educativa* del centre de Barcelona de *l'Institut Nacional d'Educació Física de Catalunya* (INEFC) va portar a terme una investigació sobre les xarxes socials vinculades a l'esport als espais públics urbans de la ciutat de Barcelona.⁴ Es tractava de confirmar o qüestionar la validesa de les afirmacions contingudes al Pla estratègic.

Paral·lelament, i amb motivacions similars, un equip del *Grup de Recerca i Innovació en Esport i Societat*

(GRIES) de la Universitat Ramon Llull de Barcelona va realitzar, entre el 2002 i el 2006, una investigació sobre les característiques d'alguns itineraris esportius urbans, els diferents perfils de practicants i fins i tot les xarxes de socialitat que s'hi estableixen.

El dossier monogràfic que presentem explica totes dues investigacions i intenta d'articular els seus resultats de manera que, en conjunt, permetin d'aprofundir en el coneixement de les persones i l'esport als espais públics urbans (Puig i Maza, 2008).

El monogràfic

Les xarxes i les persones

La primera part del monogràfic tracta de respondre la pregunta: quines són les xarxes socials o les persones que practiquen esport als espais públics de la ciutat de Barcelona?

El primer article, “Xarxes socials i esport als espais públics de Barcelona”, a càrrec de Xavi Camino, Gaspar Maza i Núria Puig, analitza les xarxes socials vinculades a l'esport detectades en trenta espais públics de la ciutat. Un cop presentat el plantejament teòric, la descripció del mètode emprat per dur a terme el treball de camp i el tractament de les dades, els autors –amb la seva mirada antropològica i sociològica– relaten les característiques d'aquestes xarxes, la seva vida quotidiana, els llocs de trobada que freqüenten i els esports que practiquen. Les seves conclusions posen de manifest les intenses relacions socials que es donen gràcies a les xarxes generades al voltant de l'esport.

El títol de l'article d'Anna Vilanova i Susana Soler (“Les dones, l'esport i els espais públics: Absències i protagonismes”) no enganya respecte als continguts. Les autores, expertes en qüestions de gènere, analitzen específicament la situació de les dones a les xarxes analitzades que, indubtablement, es troba molt marcada per

³ L'equip de la investigació ha estat el següent:

Direcció: Núria Puig (Laboratori d'Investigació Social i Educativa; INEF de Catalunya, Barcelona) i Gaspar Maza (Departament d'Antropologia, Filosofia i Treball Social, Universitat Rovira i Virgili, Tarragona).

Coordinació: Xavi Camino (Laboratori d'Investigació Social i Educativa; INEF de Catalunya, Barcelona).

Anàlisi urbanística: Francesc Magrinyà i Miquel Mayorga (Departament d'Infraestructura del Transport i del Territori, Universitat Politècnica de Catalunya).

Investigació visual: Marcus Willcocks (Design Against Crime Center, Central Saint Martins College of Art and Design, Londres).

Equip del treball de camp: Xavi Camino, Gaspar Maza, Marcus Willcocks, Omar Borràs (Laboratori d'Investigació Social i Educativa; INEF de Catalunya, Barcelona).

Gestió del projecte: Anna Vilanova (Laboratori d'Investigació Social i Educativa; INEF de Catalunya, Barcelona) i Nati Arnaiz (sots-direcció de postgraus i recerca, INEF de Catalunya, Barcelona).

Aleshores, persones procedents de les Ciències de l'Esport, l'Antropologia, la Sociologia, l'Urbanisme i el Disseny Urbà hem estat en diàleg continu per arribar als resultats que presentem.

⁴ Els resultats del pretest van ser publicats en aquesta mateixa revista (Puig *et al.*, 2006).

les característiques de la seva socialització. Els resultats tornen a confirmar la pertinència de tenir en compte sempre la perspectiva de gènere en les investigacions socials: dones i homes, igual com en altres situacions, fan servir de forma diferent els espais públics.

La visió de les xarxes es completa amb l'anàlisi quantitativa ("Les xarxes socials esportives en espais públics de Barcelona: xifres i tendències") de Francesc Magrinyà i Núria Puig, que les presenten a través d'una mirada des de l'Urbanisme i la Sociologia. Mitjançant les xifres compremem millor la dimensió del fenomen, alhora que evitem sobredimensionar unes coses per sobre de les altres (el conflicte, per exemple) a causa de percepcions esbiaixades de la realitat.

Ricardo Sánchez Martín i Mateu Capell a "Les lògiques de l'esport al carrer: espais, practicants i socialitats a Barcelona", amb una visió pròpia de les Ciències Socials, ofereixen una perspectiva més itinerant de les persones que practiquen esport als espais públics. Perquè no solament hi ha xarxes, que són més o menys fixes, sinó que també hi ha persones que soles o en petits grups van d'un espai a un altre sense teixir necessàriament xarxes, però aportant, com diuen els mateixos autors, socialitat a aquests espais i, en conseqüència, al conjunt de la ciutat.

Atesa la importància i la preocupació que susciten els "skaters", Xavi Camino tracta específicament el tema a "Reinterpretar la ciutat: la cultura *skater* i els carrers de Barcelona". Entra en la lògica interna de l'esport i els seus practicants, la qual cosa ens ajuda a entendre millor allò que, sens dubte, és un primer pas per disminuir la preocupació a què ens referim.

Finalment, Gaspar Maza, a "Discursos i pràctiques d'esport als espais públics de la Barcelona postolímpica", fa una anàlisi cultural del contingut de diferents articles de premsa, declaracions institucionals, entrevistes personals. Examina els discursos que respecte a la pràctica esportiva als espais públics urbans tenen personatges de la política, de la gestió, periodistes i fins i tot els qui són protagonistes d'aquestes activitats, és a dir, esportistes. L'article relata, doncs, no solament el que es fa sinó el que es diu sobre el que es fa, la qual cosa és fonamental per acabar de comprendre la totalitat del fenomen.

Els espais, les xarxes i les persones

La segona part del monogràfic tracta de respondre una bateria de preguntes d'índole diversa: Quines rela-

cions hi ha entre les xarxes i les persones analitzades, i els espais que freqüenten? Són aquests espais responsables de la intensa trama de relacions socials que s'hi observen? I si, com sembla, és així, quines són les característiques d'aquests espais perquè afavoreixin aquestes relacions socials? Per comprendre bé el sentit d'aquestes preguntes cal fer-ne alguna consideració teòrica.

Perquè una "cosa" (espai públic, màquina, aparell, habitatge...) sigui introduïda en la forma de vida d'una persona o col·lectiu, cal que estigui associada a les seves formes de percebre, entendre, interpretar i utilitzar (Adamkiewicz, 1998; Castells, 2001; Chantelat *et al.*, 1998; Heinemann, 2001; Horning, 1985 i Linde, 1972; *cfr.* per Heinemann, 2001). Si la persona o el grup no veuen cap sentit a aquesta "cosa", per més "útil" que sigui en la ment de qui l'ha inventada, no serà integrada a les seves maneres de fer; hi ha d'haver una coincidència entre les percepcions de les persones usuàries i les intencions de qui imagina la "cosa".

La història ofereix molts exemples sobre aquesta qüestió; tan sols en retenim un, que ens sembla molt paradigmàtic. Castells (2001, p. 37) es remunta a la Xina del segle xv per explicar que, malgrat que en aquell país hi havia els avenços tecnològics que segles després provocarien la Revolució industrial a Europa, la societat xinesa d'aleshores no hi va "connectar". Això va impedir que es produís la sinèrgia que segles més tard, al continent europeu, va donar lloc a un canvi tan important per a la història de la Humanitat.

Així doncs, perquè una "cosa" sigui integrada a les formes de vida de les persones o col·lectius, cal que tingui unes característiques que facin possible aquesta integració. En el nostre cas concret, els espais públics freqüentats per les xarxes o les persones individualment per realitzar les seves pràctiques esportives en tenen unes (accessos, mobiliari, gènesi, tipus d'instal·lacions, entorn urbà) que n'han afavorit l'ús. Aquestes xarxes i persones han fet seu l'espai; un espai que en paraules de John Bale (1989) genera *topofilia*, és a dir, sentiment d'arrelament o de pertinença en contraposició amb el de *topofòbia* (rebuig). Finalment, quan apareix aquest sentiment de *topofilia*, l'espai influeix i interactua amb les persones. Arribem al punt que la "cosa" retroalimenta situacions i en genera de noves (Heinemann, 2001).

Des d'aquesta perspectiva, Francesc Magrinyà, a "Urbanisme i esport: anàlisi de les pràctiques esportives informals a l'espai públic de Barcelona", sempre partint de la mateixa base de dades obtinguda en el treball de camp sobre les xarxes, analitza l'afinitat entre xarxes i

determinats tipus d'espais. Destaca, entre altres aspectes, que els diversos tipus de mobilitat espacial de les persones que componen les xarxes donen lloc a espais variats que esdevenen uns autèntics llocs de trobada mentre que els altres són el que l'autor anomena "espais fragilitzats" a causa que només s'hi teixeixen relacions esporàdiques, passatgeres.

Markus Willcocks ("Els codis visuals associats a l'esport: una interpretació de l'espai públic") en qualitat de dissenyador, entra en la percepció subjectiva que tenen les persones que componen les xarxes analitzades i mostra els seus "equips" de codis visuals segons la denominació de Donald Norman (2005) que justifiquen el per què de l'adequació de l'espai a les seves necessitats. La manera com aquestes persones *miren* l'espai per al seu esport ajuda a entendre processos d'apropiació –generació de sentiments de *topofilia*– i també mostra les distàncies que poden arribar a donar-se entre les intencions dels qui el planifiquen i els usos que posteriorment hom li dona.

Suggeriments d'intervenció

La tercera part del monogràfic respon a una pregunta fàcil de formular, però difícil de contestar: què es pot fer? Per tractar d'oferir un ampli ventall de possibilitats de resposta, hem fet opcions de diversos tipus.

Trobem, en primer lloc, dos articles que proposen actuacions des de dues perspectives diferents. Francesc Magrinyà i Miguel Mayorga, a "Dissenyar la ciutat per a l'esport dels seus espais públics", fan suggeriments d'intervenció partint dels espais analitzats i del comportament de les xarxes socials esportives en aquests.

Núria Puig, a "Espai públic i esport: de la reflexió a la intervenció. Algunes propostes", en qualitat de sintetitzadora, organitza els continguts abocats en aquesta part i les opinions recollides en el curs de la investigació per treure el màxim partit possible a tots els suggeriments que unes i altres han anat fent.

Xavi Camino ha fet una recopilació documental en la temàtica tractada al dossier monogràfic a "Una selecció bibliogràfica per continuar aprofundint en esport, xarxes socials i espai públic". Als textos seleccionats també s'hi poden trobar suggeriments d'intervenció.

Finalment, a la secció "Opinió" de la revista es publiquen tres entrevistes realitzades a persones que, des dels seus àmbits professionals respectius, ofereixen reflexions i suggeriments que poden resultar d'interès. Es tracta de:

- Jordi Borja, una de les persones més reconegudes actualment en el camp de l'urbanisme i els drets de ciutadania.
- Santiago Cirugeda, arquitecte de professió, i conegut per les seves intervencions artísticosocials als espais públics. Una bona part del seu treball gira entorn de la reapropiació d'espais urbans caiguts en desús.
- Pere Alcober, delegat d'esports de Barcelona. És, doncs, una de les persones que viu dia a dia les dificultats i gratificacions que sorgeixen en la gestió de l'esport als espais públics urbans de la ciutat.

Epíleg

Al final de les tres parts, Klaus Heinemann, de la Universitat d'Hamburg, a Alemanya, a "La lectura de l'espai. Una síntesi final: des del Nord, mirant cap a Barcelona", sintetitza els continguts científics de les investigacions, en fa una valoració i suggereix vies per continuar treballant en el tema. La seva contribució ens semblava important, perquè al llarg de la seva carrera acadèmica s'ha ocupat de temes que, d'una manera o una altra, hem abordat (grups socials, impactes de la tecnologia, organitzacions, emocions...) i volíem una mirada externa que ens ajudés a saber fins on hem arribat. Com ell mateix diu, i també afirmen tantes altres persones que es dediquen a investigar, "la Ciència només avança gràcies a la crítica". Agraïm sincerament que acceptés la nostra invitació i donés resposta al que li proposàvem.

Art i esport

Finalment, hem demanat a Ramon Balius, metge de professió i apassionat de l'art i l'esport, que a la seva habitual secció de la revista dediqués l'article d'aquest número a "L'esport a la ciutat de Barcelona vist per una il·lustradora". La seva reputació en el tractament de l'esport en l'art és ben coneguda i apreciada. Per a nosaltres ha estat un honor que volgués contribuir al monogràfic.

Dedicatòria i agraïments

I ja per acabar, volem dedicar aquest número especial sobre l'esport als espais públics urbans, a la ciutat de Barcelona i, en especial, a totes les persones que hem anat coneixent en el curs de les nostres investigacions, que de manera tan generosa s'han prestat a ser entrevistades i observades.

També el nostre agraïment a la revista *Apunts. Educació Física i Esports* per haver confiat en les nostres investigacions i haver-nos acollit, perquè poguéssim publicar un dossier monogràfic sobre aquestes.

I, agrair especialment: a l'Institut Barcelona Esports de l'Ajuntament de Barcelona pel suport i la confiança dipositada en la realització de la investigació sobre les xarxes socials als espais públics de la ciutat. A l'INEF de Catalunya (INEFC) a Barcelona, per haver fet possible que la investigació es dugués a terme al *Laboratori d'Investigació Social i Educativa* del centre esmentat. A l'AGAUR i a l'INEFC per haver ofert la possibilitat de disposar d'un becari per dur a terme la investigació esmentada. I a les universitats i organitzacions on treballem, gràcies a les quals podem portar endavant les nostres tasques investigadores.

Bibliografia

- Adamkiewicz, E. (1998). Les performances sportives de rue. Pratiques sportives autonomes spectacularisables à Lyon. A Monogràfic de *Les Annales de la Recherche Urbaine* (79), 50-57.
- Ajuntament de Barcelona (2006). *Enquesta. Hàbits Esportius a Barcelona. Presentació de resultats*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- (2003). *Pla Estratègic de l'Esport*, Barcelona.
- Bale, J. (1989). *Sports Geography*. London: E & F. Spon.
- Capel, H. (2005). *El modelo Barcelona: un examen crítico*. Barcelona: Ediciones del Serbal.
- Castells, M. (2001). *La era de la información*. Madrid: Alianza editorial, vol. I (La sociedad red).
- Chantelat, P.; Fodimbi, M. i Camy, J. (1998). Les groupes de Jeunes sportifs dans la ville. A Monogràfic de *Les Annales de la Recherche Urbaine*, (79), 41-49.
- García Ferrando, M. (2006). *Postmodernidad y deporte: entre la individualización y la masificación. Encuesta sobre hábitos deportivos de los españoles, 2005*. Madrid: Consejo Superior de Deportes, Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Heinemann, K. (2001). *Die Technologisierung des Sports. Eine sozio-ökonomisch Analyse*. Schorndorf: Hofmann.
- Moragas, M. de i Botella M. (eds.) (2002). *Barcelona: l'herència dels Jocs: 1992-2002*. Cerdanyola del Vallès: Centre d'Estudis Olímpics-UAB, Ajuntament de Barcelona, Planeta.
- Norman D. (2005). *Affordances, Conventions and Design. Interactions*. New York: ACM Press.
- Puig, N. i Maza, G. (coords.) (2008). L'esport en els espais públics urbans. Monogràfic d'*Apunts. Educació Física i Esports* (91).
- Puig, N.; Vilanova, A.; Camino, X.; Maza, G.; Pasarello, M.; Juan, D. i Tarragó, R. (2006). Els espais públics urbans i l'esport com a generadors de xarxes socials. El cas de la ciutat de Barcelona. *Apunts. Educació Física i Esports* (84), 76-87.